

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/3—4

БЕОГРАД
2002/2003

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ПРЕДЛОГ КОДЕКСА УПОТРЕБЕ СРПСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

За разлику од осталих словенских језика, српски стандардни језик карактерише употреба двају изговора (екавског и ијекавског) и двају писама (ћирилице и латинице). Осим тога, на истом или сусједним просторима функционишу још два сродна, у структури и супстанци чак и потпуно подударна, језичка стандарда (хрватски и бошњачки), који таквих двојности немају, али са српским дијеле ијекавски изговор и исто латинично писмо. Све је то у пракси изазивало различите недоумице, неспоразуме, па и сукобе (посебно у вези с увођењем екавског изговора у нека подручја службене употребе у иначе ијекавској Републици Српској). Да би се такви неспоразуми и сукоби отклонили, а и спријечили у будућности, аутор овога рада предлаже да се донесе Кодекс употребе српског стандардног језика, у коме би се утврдила правила понашања у употреби екавског и ијекавског изговора, као и ћириличног и латиничног писма, и дефинисао однос према текстовима преузетим из хрватског и бошњачког језичког стандарда. У раду се даје и конкретан предлог текста Кодекса, као основа за стручну и јавну дискусију.

1. Од свога заснивања, прије скоро двије стотине година, тј. од Вукових реформи (које се наслањају на настојања његових претходника — Мркаља и Доситеја), до данас, српски стандардни језик развијао се нормално и поступно, без икаквих потреса и наглих заокрета, карактеристичних иначе за хрватски језички стандард, о чему свједочи и Винцеова књига *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (1978), али и бројни полемички написи у данашњој хрватској стручној штампи и медијима о усмјеравању тога стандарда у овом или оном правцу. Чак ни у вријеме тежњи за формирањем заједничког стандардног језика Срба и Хрвата (разумије се, и данашњих Црногораца и Бошњака), посебно на размеђу XIX и XX стољећа, па и у вријеме његовог функционисања под именом *српскохрватски* (*хрватскосрпски*, *хрватски* или *српски* и сл.) у дугом периоду од краја XIX стољећа до деведесетих година XX, с краћим, четворогодишњим прекидом у току Другог свјетског рата и окупације, српска стандарднојезичка норма и пракса није се битно мијењала. Опредјељењем за Вуков модел стандардног језика, тј. за новоштокавску норму источнохерцеговачких говора и Вуков фонолошки правопис, други су се њој приклањали, или су се, у смутним и преломним временима: за вријеме НДХ (1941-1945) и у

последњој деценији XX стољећа (након дисолуције југословенске државне заједнице и формирања националних држава) од ње више или мање удаљавали, напуштајући вуковски модел и враћајући се (потпуно, или дјелимично) илирском концепту стандардног језика и морфолошком („етимолошком“ или „korienskom“ правопису). Стога се може рећи да српски стандардни језик има своју чврсту историјску вертикалу. Он је током времена мијењао име (звао се *српскохрватски* и сл.), али се сам није битно мијењао, јер прихватање заједништва на вуковским основама није захтијевало готово никакву реконструкцију његових норми. Само се по себи разумије да у стандарднојезичком (али и државном) заједништву, које је омогућавало отворену и директну комуникацију и кореспонденцију различитих култура, није само српски језик утицао на друге, него је и примао од других, посебно у домену лексике. О томе је аргументовано писао Иван Клајн прије десетак година (*Језички њиручник РТВ Београд, 1991: 147–148*). И у томе нема ништа ненормално нити лоше. Напротив! Отвореност и прихватање различитих утицаја са стране, уз одсуство самоодбрамбеног „чистунства“, били су одувијек обиљежје српског стандардног језика и одлика најистакнутијих његових корисника и истраживача. Оно што су данас стварни проблеми у српској науци о језику и језичкој политици није, дакле, темељна прекодификација, или преоријентација, него: 1) рад на подизању нивоа лингвистичког образовања и ширењу језичке културе, а уз то и стално његовање, вредновање и, евентуално, у складу с актуелним друштвеним и културним потребама, дјелимично преправљање стандарднојезичке норме, више у смислу њене дјелимичне доградње него темељите измјене, и 2) утврђивање односа према двојностима стеченим у току властитог развоја (екавски и ијекавски изговор) и оних које су настале као резултат тежњи за приближавањем једнојезичкој „браћи римскога закона“, али и отварања према западној Европи, на плану графичке (ћирилично и латинично писмо), те, много мање, односа према текстовима из остала два новоштокавска стандарда, хрватског и бошњачког (недоумице о њиховом „превођењу“, тачније адаптацији, или пак директном преузимању и објављивању, цјеловито или парцијално, у српским медијима).

Први је проблем дугорочног карактера и мора се рјешавати осмишљеним, организованим и систематским радом лингвиста, уз подршку цијелога друштва, посебно културне јавности и медија, док други треба регулисати општим договором о правилима понашања у употреби двају изговора и двају писама, као и односу према текстовима из хрватског и бошњачког језичког стандарда, на основу кога би се договора утврдио и усвојио *Кодекс употребе српског стандардног језика*. Тиме би се сви могући (али и већ испољени) сукоби око тих питања спријечили и искључили.

1.1. Спречавање непотребних и штетних сукоба око двојности и вишеструкости у оквиру српског језичког стандарда, као и нерационалног трошења енергије стручних потенцијала на полемике око њиховог карактера и употребе, умјесто да се те снаге ангажују на неопходно његовање, вредновање и дограђивање стандарднојезичке норме (у

реченом смислу), као и на подизање нивоа лингвистичког образовања и ширење језичке културе — основни су разлог због кога би било потребно, и нужно, утврдити, а потом стручно и друштвено овјерити *Кодекс ујошребе српског стандардног језика*.

У протеклих десетак година били смо свједоци оштрих сукоба око увођења екавског изговора у неким подручјима службене употребе у иначе дијалекатски чистој ијекавској Републици Српској, и то доношењем одлуке у ужем кругу политичара, а без консултовања лингвиста, наставника српског језика и оних који се тим језиком свакодневно служе у професионалној пракси (књижевника, публициста, новинара, коментатора и др.). Полемике преко медија око тога и таквог поступка, јавни протести неких политичких организација (као што је плакат Српске странке Крајине и Посавине из Бањалуке), па чак и објављивање полемичких књига о том и другим спорним питањима, каква је нпр. она Милоша Ковачевића *У одбрану језика српскога* (Требник, Београд, 1997), те, коначно, расправа пред Уставним судом Републике Српске — све је то, до пресуде тога суда, али и касније, уносило немир међу културне и јавне раднике, па и обичне грађане у објема српским срединама (Србији и Српској), а самим тим стварало и утисак о нејединству и изазивало сумње у јединственост српског језичког стандарда уопште.

Исто тако, стално се чују протести због све већег потискивања ћириличног писма, примарног и традиционалног српског графичког система, са снажним симболичким значењем у свијести широких слојева народа. О томе су, као процесу однарођивања, написане и читаве књиге: нпр. Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскришћу векова* (Дечје новине, Горњи Милановац, 1991); основано је чак и друштво за заштиту тога писма под називом *Ћирилица*, организују се јавни скупови у њену одбрану, а и у новинама се свакодневно могу прочитати написи на ту тему.

Уз све то, жестоке и непоштедне расправе („без пардона“), често ослоњене само на *argumentum ad hominem* (дакле, усмјерене на деградацију противника), а у недостатку правих аргумената, вођене су протеклих година око издавања више правописних приручника српскога језика са различитим нормативним рјешењима, што је кориснике тих приручника збуњивало и доводило у недоумицу којим од њих да се служе и који систем правописних норми да примјењују.

Нема сумње да би се доношењем стручно и друштвено овјереног *Кодекса ујошребе српског стандардног језика* коначно ставила тачка на све те расправе, а спријечили би се и сви евентуални сукоби око тих питања у будућности.

1.2. Да би се дошло до правих рјешења у свим детаљима, тј. конструктивног става према свим спорним питањима, потребно је, прије свега, утврдити јасна начела којих се ваља држати и од којих треба полазити при изради кодекса за који се овдје залажемо. Међу другим могућим, мислим да су најважнији ових пет:

1) уважавање стварнога стања у стандардном језику на српском говорном простору у цјелини (у Србији, Републици Српској и, још увијек, Црној Гори) — укључујући ту, на првом мјесту, разноликости као што су екавско-ијекавско и ћирилично-латинично двојство, уз бројна дублетна, па и триплетна, нормативна рјешења, што је све резултат његовог укупног развитка, али и функционалностиске разумности — *начело јединства разноликости*;

2) његовање отворености према корисним утицајима других језика и других култура, уз стручно контролисано, селективно прихватање оних елемената (ријечи, израза и др.) који доприносе богаћењу и функционалном усавршавању српског стандардног језика, као незамјенивог инструмента културе и цивилизације српскога народа, уз сузбијање појединачних штетних пуристичких настојања, која никада нису била својствена српском стандардном језику ни српској језичкој култури у цјелини, на једној, и организован отпор најезди страних ријечи и израза којима се потискују из употребе сасвим добре домаће ријечи, на другој страни — *начело селективне отворености*;

3) омогућавање и подстицање језичког стваралаштва у сваком погледу, посебно у смислу богаћења рјечника и усавршавања функционалних стилова и, с тим у вези, усклађивање постојећих норми са савременим друштвеним и културним потребама сталним вредновањем постојећих и увођењем нових рјешења, увијек у мјери која неће угрозити устаљене језичке навике, дакле без претјеривања и пренаглавања, а у складу с девизом: *Не разграђивајти, него разрађивајти и дограђивајти*, што је један од примарних задатака српске лингвистике данас — *начело динамичности*;

4) прихватање и поштовање у примјени тако утврђеног система норми српскога стандардног језика, у свим подручјима дјелатности: администрацији, школству, издаваштву, новинарству у различитим медијима, науци, култури, па и у свакодневној говорној пракси (посебно кад се ради о званичној или службеној употреби) — *начело нормативне стабилности*;

5) омогућавање индивидуалних и колективних слобода избора екавског и ијекавског изговора, ћириличног и латиничног писма, као и бројних нормираних дублета, триплета и осталих разноликости (лексичких и др.) у оквиру српског стандардног језика као цјелине, а у складу с устаљеним језичким навикама, властитим опредјељењима, или пак потребама стила — *начело слободе избора језичких изражајних средстава*.

Ова се начела могу сматрати темељним, јер вриједе — мање или више — као општа оријентација и у језичком планирању и у језичкој политици. Овдје се узимају као полазиште у утврђивању норми понашања у употреби српског стандардног језика, што у основи припада домену језичке политике. За саму нормативну дјелатност они могу бити још разрађенији. Предлог десет таквих могућих начела изложен је у раду *За језичко планирање* (в. *Списе Одбора за стандардизацију српског језика*, књига IV, Београд 2001: 111–116).

1.3. Једно од поменутих начела, које се односи на језичко планирање — начело стручне и друштвене овјерености стандарднојезичке норме, мора се имати у виду и при изради *Кодекса ујошребе српског стандардног језика*, јер и ту се у суштини ради о нормирању, само што је овдје предмет нормирања понашање у употреби стандарднојезичких норми, с обзиром на разноликости које она подразумева. Да би успјешно одговорио својој намјени, тај кодекс, наиме, не може бити ауторско дјело, или пак некаква прокламација групе лингвиста и других. Појединац или група може га само предложити, а разрадити и дати му коначан облик, који ће се потом дефинитивно прихватити и овјерити, може само шири круг стручњака, тј. лингвистичка србистика у цјелини, као и културна јавност и релевантни друштвени и државни фактори — сви, дакле, они који су заинтересовани и позвани да рјешавају отворене проблеме у употреби српског стандардног језика, па и сви који се њиме служе: јавност уопште. Тај документ мора произаћи „из главе цијелога народа“, како би рекао Његош, јер само ће тако бити широко прихваћен. А шта значе једностране одлуке о тако важним питањима, показује већ поменути случај увођења екавског изговора као јединог изговора у службеној употреби у Републици Српској. Зато би требало предвидјети одговарајућу процедуру доношења тога важног документа. Она подразумемијева двије основне фазе: прво, израду предлога Кодекса и, друго, његову стручну и друштвену верификацију. Прва фаза може и треба да буде обавеза Одбора за стандардизацију српског језика, јер је он састављен од истакнутих представника најпозванијих лингвистичких (и научних и образовних) институција: трију академија наука и умјетности са српскога говорног простора (САНУ, ЦАНУ и АНУРС), затим свих универзитета с тога простора, те Института за српски језик САНУ, Вукове задужбине и Матице српске. С обзиром на састав тога тијела, то би била уједно и почетна стручна верификација. Друга фаза (шира стручна и друштвена верификација) треба да обухвати више поступака: а) стручно рецензирање; б) прибављање појединачних мишљења и предлога најистакнутијих србиста и уопште лингвиста, посебно оних социолингвистичког усмјерења, као и појединих књижевника, културних и јавних радника, публициста, новинара и др.; в) прибављање мишљења стручних лингвистичких институција и организација: института и универзитетских катедара за српски језик, Друштва за српски језик и књижевност, потом професионалних удружења као што су друштва књижевника и новинара, те државних органа: министарства просвете, науке и културе, и др.; д) отварање широке стручне расправе на страницама лингвистичких часописа, прије свега у часопису *Језик данас*, о чему ће се јавност обавјештавати преко новина, електронских медија итд.

Пошто се прикупе сва мишљења и предлози, Одбор за стандардизацију српског језика, узимајући у обзир предложене измјене и допуне, требало би да изради нову верзију Кодекса, чија би се коначна стручна и друштвена верификација обавила на посебном скупу, коме би присуствовали истакнути лингвисти, књижевници, научни, културни и просвјетни радници, те представници свих установа и организа-

ција које су учествовале у расправи. Након тога би се усвојила и објавила усаглашена верзија тога важног документа језичке политике у дефинитивној стилизацији.

2. Прије изношења нацрта Кодекса, који се овдје даје као једна од могућих основа за дискусију, потребно је образложити његов садржај, односно указати на то шта би уопште (која питања) тај документ требало да обухвати и уреди.

2.1. Већ је речено (т. 1. и 1.2.) да су два изговора (екавски и ијекавски) и два писма (ћирилица и латиница) једно од лако уочљивих својстава савременог српског стандардног језика, те да та двојства треба узимати као дио цјелине, без међусобног супротстављања или насилног искључивања. Због бројних друштвено-културних разлога, иако би било пожељно, у нас није могуће, а није ни неопходно, бар не у овом тренутку, уједначавање, односно унификација српског језичког стандарда на тај начин што би се један од изговора или једно од писама прихватили као једина могућност у стандарднојезичкој комуникацији. Тај проблем се, ако је уопште проблем, не мора рјешавати укидањем, него регулисањем употребе двају изговора и двају писама. Уосталом, у свијету има још компликованијих случајева, као што је нпр. норвешки, гдје се један народ, у једној (националној) држави, служи с два различита стандардна језика (један је *bokmål* — данско-норвешки, а други *nynorsk/landsmål* — новонорвешки). Па ни ту покушаји уједначавања нису успјели, а људи и даље тамо живе (сасвим добро) и међусобно комуницирају без проблема.

2.1.1. Дијалекатска ситуација на српском говорном простору, с великим пространством ијекавских говора (по новој Ивићевој класификацији — херцеговачко-крајишких), који чине ужу основицу савременог српског језичког стандарда, као и старијих ијекавских говора (ловћенско-новопозарских — по истој тој класификацији). Затим велики број изворних ијекаваца, и једних и других, па богато ијекавско књижевно наслеђе (Његош, Љубиша, Матавуљ, Кочић, Ћоровић, Шантић, млади Дучић, Ћопић — да поменемо само оне значајније) и савремено књижевно стваралаштво на ијекавском, као и употреба тога изговора у стандарднојезичкој комуникацији у Републици Српској и Црној Гори — све су то озбиљни разлози због којих се српски језички стандард не може лишити ијекавског изговора и свести само на екавски. Стога није ни чудно што покушаји свођења српског (и хрватског) језичког стандарда само на екавицу — и они ранији (Скерлић 1913), и ови новији, који се односе само на српски језички стандард (Закон о службеној употреби језика и писама из 1996 у Републици Српској) — нису успјели, као што није успјело ни много раније настојање Вука Караџића да српски (и хрватски) језички стандард утемељи на класичном новоштокавском ијекавском изговору, за који је још 1850. године, по одлуци Бечког књижевног договора, израдио и правила, иако је и сам неке своје текстове писао и екавски. Иначе, Вук је свој однос према екавском и ијекавском изговору у књижевнојезичкој употреби јасно

исказао у једном необјављеном писму др Јовану Стејићу, које се чува у Архиву САНУ под бројем 8552/30 (20). Одговарајући на Стејићеве приговоре његовој збирци *Српске народне њословице* (1949), он каже: „Ја сам и досад писао нарјечјем и херцеговачким и ресавско-сремачким (дакле, и ијекавски и екавски — М. Ш.), али никад нијесам ни помислио, а камо ли рекао, да и једно од тих нарјечја правим *обрацем* за све Србе...“ И даље: „Док добро не познамо језик наш *њо свему народу*, ја мислим, као што сам и прије говорио, да би најбоље било да сваки списатељ пише онако како се у његовом крају говори ... а општи ће књижевни језик ... по времену постати сам од себе, по оним правилима по којима је и код других народа постао.“ (Наводи преузети из студије Мирослава Пантића *Вук Сћефановић Караџић и наше народне њословице*, објављене као поговор јубиларном издању *Српских народних њословица*, у књизи деветој *Сабраних дела Вука Караџића*, Београд, Просвета, 1965: 635.)

Овај Вуков став, противрјечан иначе Бечком књижевном договору (1850), којим се учесници, међу њима и сам Вук, одређују за „јужно нарјечје“, тј. ијекавски изговор, изузетно је актуелан управо данас, кад се поново појављује питање односа према два изговорима српског језика (ијекавском и екавском), а посебно као оријентација у налажењу правих рјешења у вези с тим питањем.

Будући да екавски и ијекавски говор не узрукују никакве сметње у (стандардно)језичкој комуникацији, апсолутно су непотребна, и неумјесна, међусобна „превођења“, тачније адаптације екавских и ијекавских текстова, а пошто су оба та изговора једнако српска, нема никакве потребе за инсистирањем на њиховој „равноправности“, на тај начин што би се у свакој прилици на цијелом српском говорном простору све дуплирало, нпр. законски акти, исправе и сл. Само се по себи разумије да ће у службеној употреби (било би пожељно: у што ужем смислу) на екавским подручјима функционисати екавски, а на ијекавским — ијекавски стандардни изговор. У свим другим подручјима језичке употребе треба омогућити пуну слободу избора, која ће сама по себи одредити опсег заступљености једнога и другога изговора у српском стандардном језику као цјелини. Питање је чак је ли потребно да се темељни заједнички нормативи (као што је, рецимо, *Правовис МС*, 1993) издају у двије верзије — екавској и ијекавској, или да се исти рјечник издаје у двије верзије и сл. Друга је ствар с изведеним правописним приручницима, или школским уџбеницима, који могу бити штампани једним или другим изговором, већ према подручју коме су намијењени. Све то, али и друге видове разграничења индивидуалних и колективних слобода избора екавског и ијекавског стандардног изговора треба јасно регулисати *Кодексом ујошребе српског стандардног језика* — како око тога не би више долазило до неспоразума, или чак сукоба, каквих је било донедавно.

2.1.2. Двије графије, тј. два писма, у српском стандардном језику, како је већ речено, плод су, прије свега, тежњи за стандарднојезичким јединством са „нашом браћом римског закона“, али и тежњи

за отварањем према Западу. Све до почетка XX стољећа, па чак и до уједињења (1918), у српском језичком стандарду, посебно у Србији и Црној Гори, употребљавала се искључиво ћирилица као традиционално (почетком XIX стољећа реформисано) српско писмо. И да су историјске околности биле другачије, Срби би и данас имали само једно писмо — ћирилицу (као и Македонци и Бугари, или Руси, Бјелоруси и Украјинци). Но, није било тако, па је сплетом речених околности презета хрватска латиница, састављена по угледу на чешку графију (тзв. „гајица“), у чијем је коначном обликовању касније учествовао и истакнути српски језикословац, Вуков сљедбеник Ђуро Даничић (његово је нпр. слово *d*), по чему би се, с правом, то писмо могло називати и хрватскосрпским или српскохрватским. Латиница се убрзо толико проширила да данас све више потискује из употребе традиционалну српску ћирилицу, због чега су чују бројни протести, а одржавају се и посебни скупови у одбрану тога писма. И Одбор за стандардизацију српског језика више се пута оглашавао тражећи да се обезбиједи предност ћирилице у службеној употреби (в. већ поменуте *Списе Одбора*, посебно IV књигу, 2001). Не само због тога, него и због других озбиљних разлога (традиција, културно наслеђе итд.) данас није могућа замјена ћирилице латиницом (као што су раније Нијемци тим писмом замијенили китњасту и мање практичну готицу, а Турци, у склопу Ататуркових реформи, избацили из употребе арабицу и увели турском језику прилагођено латинично писмо), нити је пак могућ, због такође озбиљних разлога, повратак само на ћирилично писмо. Познавање и употреба двају писама може се чак узети и као предност (наравно, уколико се уређивањем те материје у *Кодексу употребе српског стандардног језика* онемогуће неспоразуми и сукобљавања око тога). Ни у употреби писама није потребно никакво дуплирање, нити обезбјеђивање неке „равноправности“, пошто су оба писма „читљива“ свима, а и оба се данас сматрају српским. Потребно је само разграничити подручја употребе двају писама на тај начин што би се у службеној употреби дала апсолутна предност ћирилице као традиционалном српском писму (чиме би се спријечило и њено потискивање), а у свим другим подручјима употребе омогућиле индивидуалне и колективне слободе избора, које такође треба прецизно регулисати да не би било неспоразума и сукобљавања.

2.1.3. Употреба нормираних дублета и триплета (на прозодијском, фонолошком, морфолошком и синтаксичком нивоу), као и кориштење лексичке и сваке друге синонимије у оквиру српског стандардног језика, треба у цјелини препустити слободном избору, а ствар је научних испитивања да утврде њихову процентуалну заступљеност и кретања у овом или оном правцу, што може бити сигуран оријентир и за евентуалну дјелимичну реконструкцију норме.

2.2. Кориштење (заправо, преузимање) текстова из остала два истојезичка, новоштокавска стандарда, хрватског и бошњачког, такође би требало уредити Кодексом. Мада су номинално, нормативно и по корисницима којима су намијењени, различити од српског стандардног језика, ти стандарди су му толико слични да постојеће разлике не

угрожавају међусобну разумљивост. Стога, приликом преузимања текстова, или дијелова текстова (при навођењу), није потребно никакво „превођење“ или адаптација. Само у ријетким случајевима, кад се претпостави да неки новостворени или архаични израз, или назив, српској публици не би био јасан, могу се објашњења дати у загради или фусноти (нпр. уз *Prosvjedno povjerenstvo* ставиће се — *Комисија за жалбе*, или уз *pričuvni časnik* — *резервни официр*, уз *tipkovnica* — *ша-сћаштура*, уз *nadnevak* — *дајшум* и сл.). Поготово не треба адаптирати различита властита имена. Дobar примјер у том смислу нашли смо у Политици (30. 5. 2002, 13), у једном наслову, који гласи: *Забрањено за Творницу духана из Ровиња*. Неумјесно би било да се име те творнице „прекрсти“ у *Фабрика дувана из Ровиња*, како би се довело у склад са српским стандарднојезичким узусима. Текстови из хрватског и бошњачког стандарда могу се преносити и ћирилицом, при чему (у заградама) треба оставити изворно пренесене латиничке називе из страних језика који се пишу латиницом, што је у складу с хрватском и бошњачком правописном нормом, нпр. *Шексџир (Shakespeare)* и сл. У научним радовима, међутим, кад се објављују на ћириличном писму, коректно је да се наслови цитираних дјела штампаних латиницом, или њихов попис на крају, као и сами цитати уклопљени у ћирилични текст, пренесе у изворној, латиничној грађији. Ни стране текстове у хрватском или бошњачком преводу није потребно адаптирати, а камоли изворна дјела хрватских или бошњачких аутора. Посебно би било неприхватљиво и апсурдно да се филмови снимљени у Хрватској или Федерацији БиХ титлују за српску публику. Такав један покушај на хрватској страни изазвао је управо код хрватске публике буру смијећа у сали и наишао на поругу, јер је заиста дјеловао гротескно.

2.3. Због сложености саме материје, јер се стандарднојезичка употреба јавља у много различитих видова и у различитим подручјима људске дјелатности, а уз то ни број нормираних разноликости није мален, а вриједносни однос према њима различит, неће бити лако све то разграничити и дефинисати, а камоли регулисати Кодексом. Као општа оријентација у том погледу могу бити од користи наведена начела језичке политике (в. напријед у т. 1.2.). И поред тога, неке појмове треба овдје подробије разјаснити и дати неколико претходних напомена — да би се сам посао око израде Кодекса што лакше, што темељитије и што успјешније обавио, те да у том документу не би остале неке празнине, које би касније у пракси могле изазивати недоумице и неспоразуме.

2.3.1. У овом раду и у нацрту Кодекса који се у њему излаже (в. даље у т. 3) оперише се појмом *слободе избора*, у контекстима који упућују да те слободе могу бити *индивидуалне* и *колективне*.

Индивидуална слобода избора је право сваког корисника српског стандардног језика да у своме говору, усменом и писменом, употребљава екавски или ијекавски изговор, да се при писању служи ћириличним или латиничним писмом, те да слободно, према своме језичком осјећању и потребама стила, бира ријечи и облике обухваћене

стандарднојезичком нормом. Те су могућности велике, јер постоји лексичка, синтаксичка или морфолошка синонимија, затим правописне и акценатске дублете и триплете итд.

Колективна слобода избора језичких изражајних средстава може бити ужа и шира, јер се под „колективом“ могу разумијевати и поједине групе корисника српског стандардног језика везане заједничким послом или интересима (нпр. редакцијски колегијуми у медијима и сл.), и сви, или бар већина, изворних говорника српскога језика из овог или оног краја, односно подручја, али и цијела српска говорна заједница. Редакција неких новина или електронских медија (радија и телевизије), на примјер, може одлучити, из ових или оних разлога, да редакцијске текстове објављује на екавском или ијекавском изговору, или да лист штампа ћирилицом или латиницом и сл. Исто тако, у појединим крајевима, нпр. у Црној Гори, функционисаће, већ по спонтаном одређењу, ијекавски изговор у свим сферама службене употребе, што је и природно, јер одговара тамошњој дијалекатској ситуацији. Српска говорна заједница у цијелини може се, преко својих квалификованих представника одлучити за апсолутну предност ћириличног писма у службеној употреби, преточити то у законску обавезу итд.

2.3.2. Слобода избора језичких изражајних средстава, као и свака друга слобода, схваћена као „спозната нужност“, не може бити неограничена, апсолутна. Нечије слободе (индивидуалне и колективне) имају своје границе, а оне су, у цивилизованом свијету, увијек тамо гдје почиње угрожавање слободе других појединаца и колектива. То значи да је индивидуална слобода избора нужно ограничена колективним избором, као што је и колективни избор строго ограничен само на сферу тзв. службене или „колективне“ употребе стандардног језика, док у другим сферама не може и не смије ограничавати индивидуалне слободе избора језичких изражајних средстава. Стога ће се Кодексом морати јасно разграничити индивидуалне и колективне слободе (уже и шире) тако да се унапријед знају границе једних и других слобода, како ни у вези с тим не би било недоумица и неспоразума у пракси. Непотпуне и лоше сročене нормe понашања у употреби језика могу, наи́ме, изазвати више проблема у примјени него да уопште нису ни донесене.

3. Након свега што је претходно речено (у поглављу 1. и 2.) може се понудити конкретан нацрт *Кодекса ујошребе српског стандардног језика*, као иницијални текст, који се, опет, може, након критичког разматрања, допуњавати, преправљати, мијењати, или друкчије стилизовати, већ према томе како одлуче релевантни фактори у његовом доношењу. Ево, коначно, текста тога нацрта:

3.1. Полазећи од друштвених и културних потреба да се предуприједи и онемогуће недоумице и неспоразуми око употребе српског стандардног језика, нарочито с обзиром на постојећа двојства изговора (екавског и ијекавског) и писама (ћирилице и латинице), што је једно од његових битних особености, као и вишеструкости које нуди његова експлицитна норма, уз претходно консултовање већег броја угледних

личности (лингвиста, књижевника, публициста, новинара и других), те културних, научних, професионалних и других организација и државних органа на српском говорном простору (у Србији, Републици Српској и Црној Гори), па и српској дијаспори у свијету, а након темељите стручне и јавне расправе, у којој су језички стручњаци и остали заинтересовани и позвани научни, културни и јавни радници изнијели своје примједбе, предлоге и сугестије, доноси се

К О Д Е К С УПОТРЕБЕ СРПСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

Опшће одредбе и начела

1. Овим кодексом уређује се јавна и службена употреба српског стандардног језика и утврђују правила понашања о избору његових двојности (екавског и ијекавског изговора, ћириличног и латиничног писма) и вишеструкости које су обухваћене његовом нормом, као и однос према сродним једнојезичким стандардима (хрватском и бошњачком) при преузимању текстова из тих стандарда.

2. Утврђена правила понашања заснивају се на следећим начелима језичке политике, којима се обезбјеђује:

1) прихватање и уважавање стварнога стања у стандардном језику на српском говорном простору у цјелини — укључујући ту, на првом мјесту, разноликости као што су екавски и ијекавски изговор и ћирилично и латинично писмо, уз богату лексичку, морфолошку и синтаксичку синонимију и бројне нормиране акценатске, правописне и друге дублете и триплете, што је све резултат његовог укупног развоја, али и функционалностиске разуђености (*начело јединства разноликости*);

2) његовање стручно контролисане отворености према корисним утицајима других језика и других култура, уз селективно прихватање оних елемената (ријечи, израза и др.) који доприносе богаћењу и функционалном усавршавању српског стандардног језика, као незамјенивог инструмента културе и цивилизације српскога народа, уз сузбијање појединачних штетних пуристичких настојања, која никада нису била својствена српском стандардном језику ни српској језичкој култури у цјелини, али и неконтролисаног, неселективног прихватања и толерисања страних ријечи и израза којима се потискују из употребе сасвим добре и дугом стандарднојезичком праксом устаљене домаће ријечи (*начело селективне отворености*);

3) омогућавање и подстицање језичког стваралаштва у сваком погледу, посебно у смислу богаћења рјечника и усавршавања функционалних стилова, и, с тим у вези, усклађивање постојећих норми са савременим друштвеним и културним потребама сталном провјером постојећих и увођењем нових рјешења, увијек у мјери која неће угрозити устаљене језичке навике, дакле без претјеривања и пренагљивања, а у складу с девизом: *Не разграђивајти, него разрађивајти и догра-*

ђиваџи, што је један од примарних задатака лингвистичке србистике данас (*начело динамичности*);

4) прихватање и поштовање у примјени тако утврђеног система норми српскога стандардног језика, у свим подручјима дјелатности: администрацији, школству, култури, па и у свакодневној говорној пракси — посебно кад се ради о службеној употреби (*начело нормативне стабилности*);

5) омогућавање индивидуалних и колективних слобода избора екавског и ијекавског изговора, ћириличног и латиничног писма, као и бројних нормираних дублета, триплета и осталих разноликости (синонимског богатства и др.) у оквиру српског стандардног језика као цјелине, а у складу с устаљеним језичким навикама, властитим одређењима, или пак потребама стила (*начело слободе избора језичких изражајних средстава*).

3. Као својеврсно дијалектичко јединство, принципи наведени у т. 2. морају се прихватати у цјелини, те досљедно стваралачки примјењивати у пракси, а посебно при утврђивању норми понашања у употреби српског стандардног језика.

Екавски и ијекавски изговор

4. Екавски и ијекавски и изговор употребљавају се у српским народним говорима на различитим дијалекатским подручјима, па по томе једнако припадају српском језику. И на једном и на другом изговору развијало се, више од 150 година, умјетничко књижевно стваралаштво — чији се врхунски дometи огледају у дјелима Петра Петровића Његоша, Марка Миљанова, Стјепана Митрова Љубише, Симе Матавуља, Петра Кочића, Светозара Ђоровића, Алексе Шантића, Бранка Ћопића и других, на једној, те Бранка Радичевића, Јове Јовановића Змаја, Лазе Лазаревића, Војислава Илића, Боре Станковића, Иве Андрића, Десанке Максимовић, Добрице Ћосића итд., на другој страни, а на тим се изговорима обављала и обавља јавна и службена комуникација на различитим дијалекатским подручјима српскога говорног простора тако да су оба та изговора стекла стандарднојезички статус, па се стога ниједан од њих не може сматрати мање вриједним и искључивати из службене и јавне употребе.

5. Само се по себи разумије да је, по спонтаном колективном избору, на екавском подручју у службеној употреби — екавски, а на ијекавском — ијекавски стандардни изговор.

6. Службена употреба назначена у претходној тачки подразумијева функционисање стандардног језика у државним органима и организацијама (у администрацији, издавању образаца и исправа, истицању службених назива, јавних натписа и јавних ознака, те у плановима, програмима и учбеницима за државне основне и средње школе, као и њиховим обрасцима и исправама).

Службена употреба не протеже се на остале установе, привредне, научне, културне, образовне, политичке и друге организације и средства јавног обавјештавања, осим државних.

7. У језичкој пракси установа и организација из другог става претходне тачке, као и у свим осталим подручјима употребе стандардног језика, омогућују се колективне и индивидуалне слободе избора ијекавског или екавског изговора, при чему се мора водити рачуна о границама и једних и других слобода, како се не би међусобно сукобљавале и искључивале.

8. У штампи и електронским медијима (на радију и телевизији) право на колективни избор екавског или ијекавског изговора имају редакцијски колегијуми, као и власници или управни одбори листова, часописа, радијских и телевизијских станица, и то само у редиговању и објављивању редакцијских вијести и других интерних редакцијских материјала.

9. Стални новинари и коментатори, као и спољни сарадници у својим потписаним радовима или директном тонском јављању, а поготово интервјуисани стручњаци, јавни и културни радници и умјетници, па и остали грађани који се обраћају јавности преко средстава информисања, имају пуно право на слободан индивидуални избор екавског или ијекавског стандардног изговора. То једнако вриједи и за државне медије.

10. Право индивидуалног избора стандардног изговора из претходне тачке не може се ни на који начин ограничавати колективним одређењем редакција или других колективних или државних органа за екавски или ијекавски изговор, нити се индивидуално право избора може користити у назначеним доменама колективног избора (наслови, редакцијски материјали и сл.).

11. Одређење за ијекавски или екавски изговор по слободном избору може се мијењати од текста до текста, што значи да један аутор може неке радове писати екавски, а неке ијекавски, наизмјенично, али се у једном тексту не могу мијешати облици једног и другог стандардног изговора.

12. У наставној пракси и ваннаставним активностима у основним и средњим школама, изузимајући наставне планове и програме и друге акте државних школа, који, према тачки 6, став 1, овога кодекса, припадају домену службене употребе, обезбјеђују се пуне индивидуалне слободе избора екавског или ијекавског изговора. Право на тај избор имају сви наставници, а и сви ученици, уз обавезу ових других да савладају норме и једног и другог изговора, што им је и једна од обавеза у извршавању програмских задатака у настави матерњег језика.

13. Изузетно, учитељи разредне nastave и наставници у установама предшколског васпитања, из педагошких разлога (да се у говору дјецe не би стварала конфузија, односно да не би мијешали екавски и ијекавски изговор, што је и иначе, према тачки 11. овога кодекса, недопустиво), изводиће наставу на оном стандардном изговору који превалада у тој средини. Изван наставног процеса у одјељењу и ти наставници имају пуно право на слободан избор екавског или ијекавског изговора (нпр. у писменим припремама за часове, плановима рада, комуникацији с колегама и сл.).

14. У школским читанкама, антологијама и хрестоматијама биће заступљени и екавски и ијекавски текстови, у омјеру одређеном искључиво естетским, етичким, педагошким и дидактичким критеријумима.

15. У високошколској настави обезбјеђује се пуна слобода индивидуалног избора екавског или ијекавског изговора, што се подједнако односи и на универзитетске наставнике и на студенте, али и на универзитетске уџбенике и приручнике и другу помоћну литературу.

Подразумијева се да студенти српског језика морају солидно овладати и једним и другим изговором, и у погледу познавања норми и у погледу њихове практичне примјене, па им се у оквиру испитних задатака може ограничити право индивидуалног избора.

16. При навођењу (цитирању) дијелова текстова других аутора у научним и стручним радовима, или новинским чланцима, као и при преношењу цјеловитих текстова са насловима у јавним медијима, треба апсолутно поштовати ауторски текст, без обзира на то којим је од два наша стандардна изговора писан.

17. Посебно је недопустиво преношење из ијекавског у екавски, или из екавског у ијекавски изговор, тј. екавизација или ијекавизација, оригиналних ауторских (књижевних, научних и других) дјела и њихових наслова.

18. Ауторски текст је у сваком погледу неприкосновен. Избор стандардног изговора припада искључиво аутору, а не сарадницима и посредницима у процесу настанка његовог дјела (дактилографима, лекторима, коректорима, штампарима, издавачима и сл.). У том смислу лекторске се интервенције морају ограничити само на усклађивање текста са нормама стандардног изговора који је аутор изабрао.

19. Није дозвољено ни мијењање изворних књижевних и других текстова кад се компонују за интерпретацију у озбиљној и забавној музици. Ти текстови морају остати у стандардном изговору којим су писани, а не као у случају стихова Бранка Радичевића који су ијекавизирани, па се чује: „Пјевам дању, пјевам ноћу...“ и сл. Исто тако, ко-

ректно је интерпретирати нпр. војвођанске староградске пјесме на екавском, а црногорске на изворном ијекавском изговору.

20. Географска и дуга имена и називи имају устаљен облик, с екавским или ијекавским рефлексима, и у том их изворном облику треба употребљавати на цијелом српском говорном простору, без обзира на изворни говор средине. Тако се изговара и пише *Бијело Поље*, *Бијељина*, *Пријејоље*, *Приједор*, *Тјенџишиће*, *Тијесно* (кланац код Бањалуке), *Горски вијенац* П. П. Његоша) и сл. и на екавским, а *Белановица*, *Бела Црква*, *Бела Паланка*, *Бели Манасџир*, *Иришки венац*, *Црвена звезда* (београдски фудбалски клуб), *Бели двор* (у Београду), *Песма* (роман Оскара Давича), *Свећили гробови* (Јове Јовановића Змаја) и сл. и на ијекавским дијалекатским подручјима.

Ћирилично и латинично писмо

21. Ћирилица је традиционално српско писмо, које је реформама Вука Караџића почетком XIX стољећа усавршено и прилагођено фонолошкој структури савременог српског стандардног језика, по принципу да се сваки фонем (глас) означава посебним јединственим графемом (словом). То је уједно и један од најсавршенијих графичких система у свијету.

Почетком XX стољећа, а посебно од 1918. године, тј. од стварања заједничке југослаvensке државе, у обостраној тежњи за стандарднојезичким јединством, али и ради отварања према западноевропским културама, Срби су прихватили хрватску латиницу (тзв. *гајицу*), без икаквих адаптација, тако да се тим писмом, поред ћириличног, и данас служе у разним подручјима језичке употребе. Тиме је латиница постала друго српско писмо, па је тако треба и прихватати, утолико више што је у њеном коначном обликовању (додавањем слова *Ђ*) судјеловао и истакнути српски језикословац Ђуро Даничић, по чему се може сматрати и хрваткосрпском или српскохрватском.

22. Због дуге употребе, стечених навика и богатог књижевног наслеђа и на ћириличном и на латиничном писму, данас није могуће ниједно од тих писама избацити из употребе, па стога то двојство треба прихватати као неминовност и оптерећење које има и одређених предности, а то је прије свега отвореност према културама и Истока и Запада у цјелини, а посебно према културама словенских народа, који се служе ћириличним или латиничним писмом.

23. С обзиром на чињеницу да је српска ћирилица прво и традиционално писмо српске културе и писмености, а имајући у виду и процесе њеног потискивања из јавне употребе, препоручује се законодавцима да законима о службеној употреби језика и писма томе писму, као једном од симбола српскога народа, обезбиједи предност у службеној употреби.

24. Службена употреба у смислу претходне тачке одређена је у тачки 6, став 1, овога кодекса, с тим што се може протегнути и на планове и програме високошколских организација и друга подручја која се одреде законима о службеној употреби језика и писма.

25. Изузетно, због оријентације странаца који не познају српску ћирилицу, путни правци на магистралним, регионалним и локалним путевима, називи насељених мјеста и други географски називи и натписи поред путева исписиваће се и на ћириличном и на латиничном писму, с тим што ће ћирилично писмо бити на првом мјесту.

26. У свим другим подручјима јавне употребе гарантују се пуне индивидуалне и колективне слободе избора ћириличног или латиничног писма, с тим што у одређивању за једно или друго писмо, по природи ствари, колективни избор има предност над индивидуалним.

27. У комуникацији с органима власти, судским органима и другим државним институцијама и организацијама, па и институцијама у којима је, по колективном избору и у складу са законом, у употреби ћирилично писмо, грађани се слободно могу служити једним или другим писмом, уз препоруку (без обавеза) да, из естетских разлога, обрадце попуњавају оним писмом којим су они штампани.

28. Државни органи, државне институције и организације, одговарају на обраћања грађана (дописима или издавањем тражених исправа и сл.) писмом које је у службеној употреби (ћирилицом), без обзира на писмо којим су написани поднесци грађана.

29. У настави и ваннаставним активностима у основним, средњим, вишим и високим школама наставници и ученици имају пуно право на избор писма, с тим што ученици у наставном процесу и на испитима морају показати да једнако добро владају и ћириличним и латиничним писмом.

30. Будући да административни акти, обрасци, свједочанства и др. у државним школама припадају сфери службене употребе, штампале се и издавати искључиво на ћириличном писму.

31. Два писма у једном тексту не могу се мијешати. У тексту штампаном ћирилицом могуће је једино интернационалне скраћенице латинских израза и израза преузетих из страних језика који се пишу латиничким писмом, затим називе за мјерне јединице, хемијске симболе, математичке формуле и сл. писати латиничким словима, што је, према *Правилнику српскога језика* (1993), т. 224–228, и правилно. Изузеци су такође и случајеви наведени у т. 32. и 33. овога кодекса.

32. Уколико се у научним радовима у ћирилични текст уклапају цитати или наслови изворно писани латиницом, коректно је да се, због потврде њихове пуне аутентичности, задржи латинично писмо. У новинским чланцима и сл. такав поступак није уобичајен.

33. Од правила о немијешању ћириличног и латиничног писма може се одступити и при штампању двојезичних рјечника, посебно оних намијењених ученицима. Уколико се ради о двојезичном рјечнику српског и неког другог језика са латиничним графичким системом, српска колона, ради јачег контрастирања, а и због симболичног значења српске ћирилице, штампаће се ћириличним писмом, а колона тога језика латиничним (као у српско-енглеским или енглеско-српским рјечницима и сл.). Наслови таквих рјечника штампаће се за потребе државних школа ћириличним писмом, а у другим случајевима према слободном избору или договору аутора и издавача.

Однос према хрватском и бошњачком језичком стандарду

34. С обзиром на велики степен подударности, који се у цјелини креће од 90 до 95%, а у основној супстанци и структури готово 100%, и чињеницу да је због тога међусобна разумљивост, осим ријетких изузетака, потпуна, чиме је омогућена директна комуникација без икаквих сметњи, текстови из остала два новоштокавска стандарда (хрватског и бошњачког) преузимаће се и објављивати на српском говорном подручју без икаквих адаптација (односно усклађивања са српском граматичком и правописном нормом), само уз евентуалне редакцијске напомене наведене у т. 35. и редакцијске интервенције, наведене у т. 37. и 38. овога кодекса. То се једнако односи и на цитате из тих стандарда уклопљене у текст писан на српском језичком стандарду.

35. Уколико се закључи да понека ријеч, назив или израз неће бити јасни читаоцима којима је пренесени текст намијењен, може се у загради или фусноти дати редакцијско објашњење (нпр. хрв. *Prosvjedno povjerenstvo* — Комисија за жалбе, или *pričivni časnik* — резервни официр, *tipkovnica* — *шасћаштура*, *nadnevak* — *дашум* и сл.).

36. Текстови преузети из хрватског и бошњачког језичког стандарда могу се за ширу публику објављивати на латиничном или на ћириличном писму, зависно од тога којим се писмом иначе штампа одређена публикација, лист часопис и сл.

37. Уколико се текст из хрватског или бошњачког стандарда преноси на латиничном писму, поред евентуалних редакцијских напомена назначених у т. 35. овога кодекса, потребно је уз изворно преузета имена из европских језика, ради информације неупућеним читаоцима о којој се личности или географском појму и сл. ради, у загради навести ћириличну транскрипцију — нпр.: *Samus* (*Каму*) и сл.

38. Уколико се текст из хрватског и бошњачког стандарда преноси у ћириличној графици, на првом мјесту стајаће транскрибована, а у загради, латиничким словима, изворно написана имена, као у оригиналу — нпр.: *Ками* (*Сатус*) и сл.

39. У научној комуникацији, и у научним радовима, када се неки наслов или навод текста писан на хрватском или бошњачком језичком стандарду уклапа у текст писан српским језичким стандардом, нема потребе ни за каквим адаптацијама. То се једнако односи и на изворну латиничку графичу.

40. Због потпуне међусобне разумљивости, апсолутно се искључују сви видови симултаног или консекутивног „превођења“ са хрватског и бошњачког на српски језик, титловање филмова произведених у Хрватској или Федерацији БиХ на домаћем језику и сл.. Такви апсурдни поступци наишли би на општу поругу и негодовање српске публике.

41. Изворна имена и називи преузети из хрватског и бошњачког језика ни у ком се случају не смију мијењати и прилагођавати српским стандарднојезичким нормама и говорном узусу. Тако онда треба и у српском тексту (ћирилицом или латиницом, свеједно, већ према томе којим је писмом штампан) да остане досљедно: *Творница духана у Ровињу* (а не: *Фабрика дувана у Ровињу*), *Хрватско народно казалиште у Загребу* (никако: *Хрватско народно њозориште у Загребу*) итд.

Прелазне и завршне одредбе

42. Овај кодекс важи од дана коначног усвајања, а примјењиваће се од дана објављивања званичне верзије у часопису *Језик данас*.

43. Као израз општих националних потреба и резултат сагласности свих мјеродавних научних, културних, образовних, политичких и државних фактора, *Кодекс ујошребе српског стандардног језика* има снагу норматива који обавезује све јавне институције и поједине учеснике у јавној и службеној комуникацији.

44. Поједине тачке, и Кодекс у цјелини, могу се мијењати, уколико се за то укаже потреба, по истој процедури и на исти начин на који су донесени, тј. на основу опште сагласности.

45. Изворни примјерак Кодекса, са потписима и овјером доносилаца, чуваће се у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности у Београду.

46. У случају евентуалних спорова о садржају и смислу појединих одредаба Кодекса и њиховој примјени у пракси, званична тумачења даваће Одбор за стандардизацију српског језика.

*
* *

3.2. Иницијални текст Кодекса, који је овдје дат само као предлог за разматрање, има, сигурно, доста недостатака и пропуста. Тек на основу детаљног сагледавања разних видова употреба српског стандардног језика и проблема који се с тим у вези јављају у пракси моћи ће се потпуно и прецизно уредити ова сложена и осјетљива материја у цјелини. У том смислу биће од користи и критичка реаговања на овај рад, а посебно каснија широка стручна и јавна расправа — наравно, уколико се постигне претходна сагласност да нам је такав акт потребан.

S u m m a r y

Milan Šipka

TOWARD A USAGE CODIFICATION FOR THE SERBIAN STANDARD LANGUAGE

Unlike other Slavic languages, the Serbian language is marked by two pronunciation standards (ekavian and ijekavian) and two scripts (Cyrillic and Latin). In addition, in the same region or in its vicinity there are two other similar and in their structure and substance even identical standards (Croatian and Bosnian/Bosnian Muslim), which do not have such dualities and share both the ijekavian pronunciation and the identical Latin script with the Serbian standard. All this has caused various doubts, misunderstandings, and even conflicts (in particular with regard to the introduction of the ekavian pronunciation into some spheres of the official use of language in the Republic of Srpska). In order to eliminate such misunderstandings and conflicts and to prevent their emergence in the future, the author of this paper advances a proposal of a usage codification for the Serbian standard language, which would prescribe the rules of using the ekavian and ijekavian pronunciation, the Cyrillic and the Latin scripts, as well as the norms for the texts taken over from the Croatian and Bosnian Muslim standards. A concrete proposal of such codification has been presented in this paper. The proposal is meant to be a starting point of both professional and public discussion about the codification.